

Pregledni znanstveni članek (1.02)
 BV 73 (2013) 4, 599—610
 UDK: 37.01:316.47:17
 Besedilo prejeto: 08/2013; sprejeto: 10/2013

Mik Šetina

Vzgoja kot izhodišče oblikovanja etičnih družbenih odnosov

Povzetek: V sodobnem času se na področju splošnih družbenih odnosov pojem etike vse pogosteje uporablja. Za to obstajajo različni vzroki, eden pomembnejših pa je zanesljivo nedavna finančna in gospodarska kriza, saj ljudi sili, da etičnim vprašanjem posvečajo več pozornosti. Zagotovo so vsa prizadevanja za uveljavitev etičnega razmišljanja pri urejanju družbenih odnosov pomembna, vendar morajo pri rešitvah upoštevati tudi človeško naravo in njene zakonitosti, ki oblikujejo človeško ravnanje. Ker se človekova osebnost oblikuje v odnosu in je razvoj človeka najizrazitejši v prvih letih, imata starševstvo in vzgoja pomembno vlogo tudi na področju etične vzgoje. V članku zato avtor zagovarja stališče, da je vzgoja temeljno izhodišče za trajno zagotavljanje etičnih družbenih odnosov. Izhaja iz ugotovitev razvojne psihologije, ki potrjujejo stališče, da se človekova etična zavest oblikuje s starševsko ljubeznijo in vzgojo in da poznejša prizadevanja težko porušijo temelje, ki so bili postavljeni v prvih letih življenja.

Ključne besede: družbeni odnosi, etika, simbolnost, dialog, starševstvo, vzgoja, razvojna psihologija

Abstract: **Education as Basis for Formation of Ethical Social Relationships**

Contemporary use of term ethics within social relationships is ever more recurrent. There are various grounds for this phenomenon; one of them is certainly recent financial and economic crisis, which urges people to devote more attention to ethical questions. It is important to welcome all efforts which stimulate ethical thinking, but they shouldn't however neglect human nature and its stipulation for human behavior. Considering fact, that human personality develops within human relationships and that intensity of development gradually decreases, more attention should be intended for ethical upbringing and education. Article therefore argues for education as basis for sustainable ethical social relationships. Findings of child psychology confirm that loving parents and appropriate education build ethical consciousness of children and that is unlikely for later attempts to considerably modify developed behavior.

Key words: social relationships, ethics, symbolism, dialog, parenting, education, child psychology

Besedi vzgoja in družbena etika redko nastopata v isti besedni zvezi, večkrat pa ju začitimo povezani, ko vidimo odnose in spremembe v družbi, ki človeku niso v ponos. Vzgoja otrok v resnicoljubne in spoštljive posameznike se ob splošnem moralnemu razkroju družbe včasih zdi nesmiselna, saj starši dobijo občutek, da njihovi otroci s takšnimi vrednotami ne bodo preživeli v odraslem svetu. Na srečo obstajajo tudi posamezniki, ki še zaupajo v vrednost človeka in v njegovo zmožnost, da stvari obrne na bolje. To zaupanje je dano tudi staršem, da ga sprejmejo pri vzgoji svojih otrok.

1. Etika, dialog in vzgoja

Urejanje družbenih odnosov pomeni enega večjih izzivov sodobne družbe, saj ne obstajajo samo različni modeli odnosov, temveč je že samo razumevanje zakonitosti njihovega oblikovanja lahko različno. Osnovni gradniki družbenih odnosov so posamezniki, ki živijo v družbi, zato je to trajen odnos, odnos, v katerega je človek stalno vključen. Spremembe v družbenih odnosih torej predpostavljajo tudi spremembo (odnosa) posameznika, zato je pomembno, da se pri urejanju družbenih odnosov upoštevajo zakonitosti, ki določajo, kako jih človek vzpostavlja in oblikuje. Med osnovne »zakonitosti« človeške narave sodijo vse tiste dejavnosti, ki človeku omogočajo preživeti, hkrati pa oblikujejo človekovo osebnost vse od začetka, torej od spočetja oziroma rojstva dalje. Kljub samorazvidnosti so šele novejša raziskava potrdile, da se osebnost človeka oblikuje (zgolj) v mejah odnosa z drugimi in da ta odnos najodločilneje določa, kako bo posameznik spoznaval in sprejemal svoje okolje in v njem samega sebe (Juhant 2006, 72–3). Človek je namreč odvisen od drugih bolj kakor druga živa bitja, in če želi preživeti, mora sodelovati, najprej z starši oziroma skrbniki, hitro pa tudi s preostalim okoljem (Juhant 2009, 66). Človek sodeluje tako, da vzpostavlja dialog, ki sprva poteka neverbalno, kot odnos med otrokom in starši; z njim otrok na simboličen način spoznava resničnost, z odraščanjem pa mora vedno bolj sodelovati tudi tako, da uporablja govorico. Govorica je orodje, ki človeku pomaga obvladovati svet (Juhant in Strahovnik 2010, 362). Za razumevanje medčloveških odnosov je pomembno vedeti, da se tako verbalni kakor neverbalni dialog gradita s simboli, ki posredno preoblikujejo zunanjo resničnost v notranji svet, zato je ta svet pri vsakem človeku drugačen. Kot simbolno bitje se človek zato vedno obrača k drugemu, saj mu drugi »odpira pot v simbolni svet« (Juhant 2009, 67). Ali bo takšen svet dober in spodbuden ali pa prežet s strahom, je zato v veliki meri odvisno od kvalitete odnosa, kakor se najbolj jasno kaže pri otroku, ki brez skrbnikov ne more vstopiti v človeški svet. Zato je pri vzgoji pomembno, da se starši in pozneje tudi drugi vzgojitelji vživijo v otrokov notranji svet, saj bo le tako lahko vzpostavljeno pristno sodelovanje (66–7). Otrok začne prek govornice svet razumevati, hkrati pa ga lahko tudi začuti kot dobrega ali (in) slabega, s tem pa se vzpostavljajo prvi temelji človeškosti (Juhant in Strahovnik 2010, 362). Odločilen je torej dialog, ki se oblikuje v otroštvu, ohranjati pa ga je treba vse življenje (353). Dialog se oblikuje z razvojem človeko-

ve simbolne dejavnosti, ki jo omogoča zmožnost razumevanja zaznav iz okolja (Juhant 2006, 75). Sodobna psihologija ugotavlja, da je razumsko dožemanje otroka odvisno že od predrojstvenih vplivov, pozneje pa se oblikuje predvsem z vzgojo (75–6).

Čeprav nastopajo etična vprašanja na vseh področjih človekovega bivanja, imajo vsa izhodišče v človeški razumski razsežnosti, ki je odvisna od družbe. Človek je razumsko in odnosno, družbeno bitje, zato smiselno govorimo o etiki kot razumska bitja znotraj medčloveških odnosov. Pomen razuma kot odločilne človeške dejavnosti je izpostavil že Aristotel, ko ugotovil, da lahko človek le z razumom sledi svojim nalogam in usmerja svoje življenje v skladu z vrlinami (Aristotel 1994, 59). Človek pa za svoje ravnanje potrebuje poleg umskih tudi globlje etične razloge; to vse izhaja iz te človekove temeljne danosti, ki jo opisujemo kot človekovo osebno dostojanstvo (Juhant 2009, 347).

2. Dostojanstvo človeka

Potreba po odnosu izraža temeljno odvisnost posameznika od drugega in zahteva vzajemno priznanje dialoških partnerjev. Kot razumsko bitje živi vsak človek v svojem lastnem, neponovljivem simbolnem svetu, prek dialoga pa vstopa tudi v posebne svetove vseh drugih. V dialog se torej ne vključuje zgolj človek kot fizično bitje, temveč vedno tudi kot oseba, ki je izraz posebnosti in enkratnosti vsakega posameznika. Pojem osebe namreč združuje vse, kar je človeku prirojeno in od okolja posredovano, hkrati pa ostaja odprto za presežno. Prepoznanje vrednosti svoje lastne osebe, ki je izražena z zavestjo odvisnosti od druge (osebe), ustvarja (etični) občutek dostojanstva vsakega posameznika. Dostojanstvo izhaja iz zavesti o priznavanju druge osebe kot sebi enakovredne in izraža temeljno spoštovanje do drugega človeškega bitja. Pravno je to izkazano z univerzalnimi in enakimi človekovimi pravicami za vse, to pa predpostavlja njihovo brezpogojno spoštovanje in neodtujljivost. Temeljne pravice namreč niso vezane na sposobnosti in dejanja vsakega posameznika, temveč so, kakor navaja preambula Mednarodnega pakta o državljanskih in političnih pravicah, »prirojene človekovi osebnosti«. Dostojanstvo pomeni torej tudi etično odgovornost vsakega posameznika po priznanju in uveljavljanju absolutne vrednosti človeka kot osebe, ki si kot simbolno bitje z razumom utemeljuje svoje življenje (349).

Vprašanje človekovega dostojanstva ostaja trajen izziv človeštva, s katerim se sooča tudi sodobna družba. Zato na mnogih področjih človekovega življenja in delovanja (začetek in konec življenja) etična vprašanja izzivajo in zahtevajo vsaj minimalno soglasje, ki omogoča vzdrževanje etično urejenega sobivanja. Pomembno je torej, da se človekovo dostojanstvo ohranja kot »najvišje moralno in pravno načelo« (348). Samo iz takšnega izhodišča sta možni utemeljitev in etična ureditev družbenih odnosov. Najvišje etično načelo ohranja in usmerja človeka v njegovi potrebi, da si umno ureja življenje in ga ohranja na način, ki zagotavlja ustaljenost in varnost. Ker pa poteka človeško delovanje na različnih ravneh in v različnih raz-

sežnostih bivanja, to pa je vezano na življenjsko okolje, ki se (kot posledica tega) nenehno spreminja, je vprašanje človeškega dostojanstva vedno odprto novim izzivom.

3. Človek kot bitje odnosa

Kakor že povedano, je človek bitje odnosa in vzpostavlja tako tudi svoje etične temelje. Da bi pri odkrivanju (etičnih) družbenih odnosov zajeli vso človekovo zapletenost, je treba izhajati iz pojmovanja človeka, ki zajema vse njegove razsežnosti. Predpostavlja filozofsko, antropološko, sociološko in tudi psihološko razumevanje človeka kot osebe z lastnostmi, ki se uresničujejo in rastejo v sobivanju in ki brez odnosa za posameznika niti ne obstajajo. Etika usmerja človekovo delovanje, tako da povezuje njegovo osebno življenjsko izkušnjo z izkušnjo vseh drugih (Juhant 2003, 6). Vsa človekova dejavnost poteka na podlagi umnega in medsebojnega odnosa, zato brez etike o človeku kot osebi niti ne moremo govoriti, saj se vanjo človek že rodi, v njej odrašča in z njo kot oseba tudi živi tako, da jo deli z drugimi. Vzgoja kot način usmerjanja in oblikovanja človeka kot osebe je zato v samem izhodišču oblikovanja etičnih družbenih odnosov in pomeni osnovni gradnik človeške družbe. Razumemo jo lahko kot zaščito in pomoč življenju (Montesori 1949, 10). Vzgoja izpostavlja človeka oziroma njegovo osebnost, zato je ta osebnost vedno tudi njen predmet (20).

Le v družbenih odnosih lahko človek izraža svojo individualnost, zato so odnosi prepleteni in zapleteni in človek težko vedno ohranja etično prisebnost. Emancipacija posameznika odpira možnosti izbire na različnih področjih, tudi pri vrednotah, ki določajo kvaliteto življenja. Prehod iz klasične v sodobno družbo spremlja sprememba družbenih odnosov, ki postajajo zato tudi bolj raznoliki, to pa neizogibno privede do dvoma ali celo nasprotovanja ustaljenim in veljavnim etičnim temeljem. Kohlbergova raziskava posameznikovega moralnega razvoja poudarja, da življenjsko okolje pomembno vpliva na oblikovanje različnih stopenj etičnih zavesti.¹ Vsaka stopnja ustreza človekovim trenutnim (moralnim) potrebam, ki pa se z moralno vzgojo lahko spreminjajo (Kroflič 1997, 44–9). Začetne stopnje moralnega vedenja izražajo predvsem človekovo skrb za sebe, tudi na račun drugih, in se lahko v primernem okolju, če to okolje spodbuja moralno vzgojo, razvijajo v višjo etično zavest, ki temelji na skupnih (univerzalnih) etičnih načelih (49). Odgovornost za razvoj posameznikove etične zavesti je zato vzajemna, tako v družinskem okolju kakor na ravni družbe, saj je človek ne zmore razviti sam, temveč vedno v odnosu z okoljem. Razumevanje človeka kot zgolj individualno naravnane posameznika s svojo lastno svobodo težko vzpostavi etične temelje za skupno bivanje, saj manjka temeljno priznanje odvisnosti od drugega, s tem pa tudi priznavanje drugega kot enakovrednega dialoškega partnerja.

¹ Lawrence Kohlberg (1927–1987) deli razvoj etične zavesti na tri zaporedne stopnje, ki so odvisne od kognitivnega razvoja posameznika, od njegove volje in motivacije in od vpliva socialnega okolja (Kroflič 1997, 44).

4. Individualna in družbena razsežnost človeka in odgovornost

Individualno naravnani človek je soočen z mnogimi možnostmi, kako naj živi in usmerja svoje delovanje, hkrati pa je postavljen v položaj, ko je glede etičnih vprašanj prepuščen samemu sebi. Sodobno urejena družba, ki postavlja posameznika pred skupnost, zato težko doseže soglasje glede skupnih etičnih izhodišč za vrednostno usmeritev skupnosti in tudi za individualno presojo glede pravilnosti in ustreznosti nekega določenega življenjskega nazora, tako na ravni družbe kakor tudi pri ustvarjanju in vzdrževanju posameznikovega notranjega ravnovesja.

Emancipacija posameznika in družbeni razvoj oblikujeta nove življenjske sloge, ki uresničujejo zahteve po posameznikovi večji samostojnosti, hkrati pa ga soočajo z odgovornostmi in pričakovanji, kakršnih človek klasičnih družb ni bil vajen. Izročilo formalnih in tudi nenapisanih splošnih nazorov družbe, ki so se razvijali postopoma in so bili zato ustrezno prilagojeni na posamezno kulturno okolje, izgublja svojo sporočilno vrednost, saj njihovo posredovanje ne more slediti hitro spreminjajočemu se družbenemu okolju. Individualizirani svet postaja okolje, v katerem se človek vedno težje vključuje oziroma poistoveti s socialnim okoljem, to pa poveča občutek izgubljenosti in strahu pred odnosom. Človekovo okolje se je z družbenim razvojem, še posebno na področju mednarodne trgovine in elektronske izmenjave podatkov, razširilo skoraj na ves svet, zato za posameznika postaja vedno bolj globalno in dostopno. Človek je s tem pridobil več svobode in možnosti za svoje delovanje, nasprotno pa ga vse večja odprtost in dostopnost sveta tudi bolj ogrožata. Človek za svoje delovanje potrebuje ustaljenost, ki jo v prvih letih življenja zagotavlja predvsem družinsko okolje. V preteklosti je to ustaljenost zagotavljala tudi družba, ki je bila sorazmerno zaprta in nazorsko trdna. Svoboda ljudi je bila omejena na meje družbenega sloja, v katerem je posameznik odraščal, in le redki so dobili priložnost, da so s svojimi sposobnosti te meje presegli. Sposobnosti pa navadno niso zadoščale, da bi posameznik dobil priložnost in da bi bil uspešen zgolj zaradi njih, temveč je moral živeti tudi v primernem življenjskem okolju, ki mu je to omogočalo. Človek je svoje delovanje prilagodil okolju, prostor svobode pa je bil omejen na družbene norme, ki so formalno, v veliki meri pa tudi neformalno urejale posameznikov izhodiščni položaj. Iz tega položaja so izhajale potem tudi družbene odgovornosti, ki so bile za posameznika zavezujoče, ne glede na njegovo osebno prepričanje. Ta položaj posameznika je bil utemeljen tudi v filozofiji. Pri Platonu, pri Aristotelu in pri Tomažu Akvinskem je bila pomembna družbena razsežnost posameznika, zato je imela skupnost prednost pred posameznikom, čigar svoboda se lahko na račun skupnega dobrega tudi omeji (Juhant 2003, 13). Etična odgovornost je torej izhajala iz odgovornosti do skupnosti in je dokaj natančno urejala posameznikov položaj in ga tako odvezala bremena odgovornosti do samega sebe in v neki določeni meri tudi do bližnjih. Današnji človek, soočen z negotovostjo izbire, je prikrajšan za varnost življenja v občestvu in mu ta določenost manjka, saj človeku zagotavlja določeno ustaljenost in predvidljivost življenja, to pa sta kvaliteti, ki negujeta človekovo temeljno potrebo po varnosti.

V sodobnem svetu je posamezniku omogočena svoboda, da se uresničuje na vseh tistih področjih in ravneh, ki ustrezajo njegovim sposobnostim, vendar je odgovornost vsakega posameznika, da se za to usposobi in danosti upraviči. Posameznikovo (samo)uresničevanje obsega tudi vse tiste odgovornosti, ki najbolj odločilno vplivajo na kvaliteto in smiselnost življenja, pri tem pa se človek neizogibno sooči z vprašanji, ki presegajo njegove umske zmožnosti. Kot notranja zahteva ta vprašanja kljub vsemu potrebujejo odgovor, saj so sestavni del posameznikove istovetnosti. Vprašanje minljivosti, smisla življenja in poslanstva nimajo logično-tehnične razvidnosti pozitivne stvarnosti, a v življenju vsakega posameznika neizogibno nastopijo. To v človeku vzbuja skrb, in če vprašanja nimajo ustreznega odgovora v obliki ozaveščanja in ponotranjenja, se pokaže strah oziroma tesnoba, ki človeku zoži obzorje duha oziroma njegovo zavest. Martin Heidegger (1889–1976) ugotavlja, da je tesnoba prvinsko občutenje, nastopi pa kot klic vesti zaradi izgube samolastnosti v svetu (Heidegger 2005, 377).

Tudi na področju vzgoje mora zato družba, predvsem pa posamezniki temeljiteje premisliti svoje poslanstvo in se poučiti o človekovih globljih vzgibih človeka, saj ti vzgibi odločilno oblikujejo posameznikovo osebnost. Maria Montessori (1870–1952) govori o vzgoji za življenje, torej o vzgoji, ki družbo oblikuje in ohranja, ne pa ji zgolj sledi.

5. Problemi starševstva

Swoboda izbire postavlja človeka v negotov položaj, saj je soočen z odgovornostjo, da se pravilno odloči. Kako bo posameznik sprejel odgovornost za svoje delovanje, določa več dejavnikov, prevladujoča sta predvsem značaj in vpliv življenjskega okolja. Če človek svoj značaj pridobi z rojstvom in ga razumemo kot del osebnosti, ima življenjsko okolje več ravni, na katere ima človek večji ali manjši vpliv. Ožje je to življenjsko okolje, več je možnosti za človeka, da ga oblikuje. Do družine kot najožjega življenjskega okolja ima zato človek največjo odgovornost, saj mu kot njegova osnovna bivanjska skupnost daje tudi največ možnosti, da to odgovornost sprejme. Kako jo bo človek ponotranjil in izvajal, pa je odvisno tako od njegovega prirojenega značaja kakor od vzgoje, ki določa, kako se bo otrok navezal na svoje življenjsko okolje in oblikoval svoj značaj. Otroci se namreč naravno navezuje na svoje starše oziroma primarne skrbnike, saj potrebuje njihovo fizično in čustveno bližino, da ohranja občutek varnosti in dobi najboljšo zaščito pred nevarnostmi iz okolja (Erzar, Kompan Erzar 2011, 121). Navezovanje poteka spontano vse od rojstva dalje in ima zaradi močnih podzavestnih vsebin odločilno vlogo pri oblikovanju otrokovega odnosa do staršev, zato sta zelo pomembni čustvena zrelost in pripravljenost vzgojiteljev (Jung 2002, 90). Carl Gustav Jung (1875–1961) v svojih raziskavah otroške psihologije ugotavlja, da ima nezavedno ravnanje staršev globok vpliv na otrokovo psiho. Potlačeni problemi staršev se kot izvorni greh nezavedno prenašajo na otroke in samo prizadevanje staršev, da se zavestno soočijo z življenjskimi stiskami in tegobami, lahko obvarujejo otroka pred nenaravno

škodo (27).² Škoda nastane, ko otrok nezavedne vsebine staršev prevzame nase, in ker jih ni zmožen razumeti, jih potlači kot osebno doživete travme, ki so zanj nenaravne. Otrokova duševnost se prva leta razvija kot del psihološkega ozračja staršev, zato potlačene in nerazkrite vsebine staršev močno vplivajo na otrokovo zdravje – Jung ta odnos pojmuje kot »mistično soudeležbo« (80).³ Za starše je torej pomembno, da se zavedajo te otrokove moči, še posebno če želijo, da se bo njihova dejavna starševska vloga ustrezno posrečila.

6. Razvoj otroka

Če predpostavljamo, da ima posameznik na svoje življenjsko okolje omejen vpliv, v začetku življenja pa praktično nobenega, je okolje tisto, ki najodločilneje oblikuje človekovo osebnost, predvsem kot vzgoja človekovih naravnih danosti. Novejše raziskave so pokazale, da se človekov značaj oblikuje pretežno v prvih treh letih življenja in da poznejši razvoj navadno ne preseže okvirov, ki so se izoblikovali v teh letih (Montessori 1949, 6). Maria Montessori v svojih raziskav otroške psihologije ugotavlja, da je s stališča razvoja osebnosti otrok pri treh letih že odrasla oseba, saj je zgradba osebnosti po kvaliteti v prvih treh letih že dosegla raven, za katero bi odrasel človek potreboval nadaljnjih šestdeset let, zato triletnega otroka označuje kot že »starega človeka« (6).

Tudi brez psiholoških raziskav posamezniku izkušnja starševstva, če jo seveda sprejme, nazorno pokaže njegov hitri razvoj v prvih in vedno manj izrazitega v nadaljnjih letih. Če se človekova podoba najizraziteje oblikuje na začetku življenja, potem je tudi praktičnously smiselno, da starši temu obdobju posvetijo dovolj pozornosti. Vzorci in navade, ki jih človek prejme v času odraščanja, oblikujejo njegovo osebnost in usmerjajo njegovo delovanje, zato je to po svoji naravi inertno in časovno usmerjeno v preteklost. Ta usmerjenost se kaže kot zaporedje vzrokov in posledic človekovih dejanj in odnosov v preteklosti, to pa postane sestavni del človekove osebnosti (Svetina 1990, 6). V svojem mišljenju in delovanju človek vedno izhaja iz teh vzorcev, in tudi če ima tudi notranje moči, da jih preseže, se vzorci navadno ohranjajo in utrjujejo. Čeprav preteklost človeka oblikuje, pa je človek vedno usmerjen tudi v prihodnost; to po Jungu izhaja iz človekove zavesti glede različnih možnosti soočanja z življenjskimi problemi (Jung 1994, 78). Način soočanja z življenjem se oblikuje že v otroštvu, v tako imenovanih ranljivih obdobjih, ko je otrok še posebno dovzeten za posamezne signale iz okolja. V zadnjem obdobju prvih treh let življenja, ko se pri otroku konča prvo obdobje oblikovanja osebnosti, nastopi tako imenovana kriza nasprotovanja, s katero otrok pokaže, da se želi razviti v samostojno osebnost (Quattrocchi Montanaro 1991,

² Jung govori o nenaravni naravi škode, ker je otroku vsiljena od zunaj in ni posledica otrokovih osebnih izkušenj.

³ Pomenljiv in tudi za sodobne starše uporaben je zgled deklice, ki je skozi sanje izrazila nezavedne želje očeta po bližini z materjo; to se je pokazalo kot posledica nerazrešenih odnosov z ženo (Jung 2002, 78–82).

157). Takrat pride za starše možnost, da z otrokom vzpostavijo pristen odnos, ki ga bodo lahko negovali vse življenje. Če se takšna priložnost spregleda, bo pozneje teže vzpostaviti globlji stik z otrokom, saj je otrok že prevzel vzorce odzivanja staršev. Čustvena odsotnost in permisivna ali prestroga vzgoja otroka osiromašita za pravi občutek svobode in spoštovanja, ki se oblikuje prav v tem obdobju (160). Pomembno je, da vzgoja – vsaj v prvem obdobju – ne pomeni posredovanja znanja otroku, temveč predvsem upoštevanje njegove osebnosti (Montessori 1949, 2). Jedro vzgoje po metodi Montessori mora sestavljati zaznavanje in spoštovanje osebnosti, to pa je pogoj za razvoj otrokovih (še) neuresničenih sposobnosti (2). Pogosto se starši sprašujejo, kako vzgajati otroka, ki še ne govori in se ne giblje, zato tudi mnogi psihologi zavračajo kakršnokoli dejavno starševstvo v prvih letih kot nesmiselno, saj naj bi za razvoj otroka zadoščala zgolj ljubezen staršev. Ta ljubezen je seveda osnova vsakega odnosa – tudi v zrelejših letih, kljub temu pa potrebuje otrok še ustrezno razumevanje svojih potreb in zmožnosti; to zahteva primeren odziv staršev, da se otrokova samopodoba pravilno razvije. Zgodnja samopodoba izvira iz ljubečega odnosa staršev in iz razvoja samostojne osebnosti ob pomoči svobodnega samoučenja. Otrok v prvih letih ni dovzeten za poučevanje, saj še ne govori in ne razume besed, vendar to ne pomeni, da ni zmožen učenja. Tako kakor se nauči materinega jezika, ima otrok prirojene sposobnosti učenja tudi na drugih področjih (4). Da bo otrok razvil svoje notranje zmožnosti, potrebuje primerno okolje, ki ga bo pri tem spontano in svobodno usmerjalo (Gutek 2004, 56). Na njegov razvoj pa bolj kakor geni vpliva kakovostno starševstvo (Juul 2009, 152). Svobodno in samostojno postavljanje ciljev v ustreznem okolju in primerna odzivnost staršev razvijata otrokovo samostojnost in neodvisnost v zrelejših letih, ko bo pri uresničevanju ciljev soočen z nasprotnimi cilji ali interesi drugih.

7. Družbeni odnosi in vzgoja

V svojem delovanju človek nikoli ni sam, pri tem se srečuje z drugimi posamezniki, ki tudi zasledujejo svoje cilje. Človek torej ni družbeno bitje le zaradi svoje odvisnosti od drugih v odraščanju, temveč tako živi tudi, ko dosega postavljene cilje, saj pri tem praviloma vstopa v neko določeno družbeno okolje, v katerem se srečuje z drugimi. Odnosom, ki se vzpostavljajo v okolju, pravimo zato družbeni odnosi, njihovo prepletenost in izražanje pa označujemo kot kulturo. Sodobno pojmovanje človeka, ki izpostavlja individualne potrebe in pravice, pogosto zanemara družbeno razsežnost posameznikovega delovanja.

Človek stopa v odnose vedno kot oseba, sestavljena iz različnih med seboj prepletenih ravni bivanja, ki vsaka po svoje določa, kako bo posameznik usmerjal svoje delovanje in kako bo gradil odnose. Te ravni se oblikujejo vse od rojstva dalje, njihova končna podoba pa je odvisna od človekovega prirojenega značaja kot naravne danosti in od dejavnikov okolja, torej od starševstva in od kulture. Glede vpliva posameznih dejavnikov na razvoj osebnosti ni enotnega mnenja, saj je človek enkratno in neponovljivo bitje, prirojene značaji pa so različno zapleteni in

samosvoji. Sodobne vzgojne metode kažejo, da ima otrok že v prvih letih velike zmožnosti za razvoj, zlasti ko odrasča v ustreznem okolju, ki mu daje tudi čustveno varnost in trdnost. Razvoj prirojenega značaja se v primernem okolju usmerja v oblikovanje samostojne in celovite osebnosti, sposobne vstopanja v različne socialne odnose. Osebnost, razvita v spoštljivem in spodbudnem okolju, omogoča otroku, da naravno pridobi občutek odgovornosti, saj se z njo poistoveti in je ne jemlje zgolj kot obvezo. Ustrezna vzgoja v ustreznem okolju otroka nauči odgovornosti, ki jo izraža kot del osebnosti, zato je ne doživlja kot prisilo ali breme. Odgovornost se razvije naravno, otrokovo delovanje pa je bolj svobodno, saj sta svoboda in odgovornost ves čas neločljivo povezani (Schmidt 2009, 184).

Človek se v življenju srečuje z različnimi oblikami odgovornosti, ki so med seboj bolj ali manj prepletene ali pa se dopolnjujejo. Človek se v odnosu s svojim okoljem sprijema z večino od njih, čeprav jih včasih težko prepozna ali razločuje. Starejše generacije so bile soočene predvsem s tako imenovano družbeno odgovornostjo, osredotočeno na posameznikovo odgovornost do drugih, predvsem pa do skupnosti. V ospredju je bil predvsem njen formalni izraz, ki je izhajal iz predpisanega ali dogovorjenega načina vedenja, človekovo notranje doživljanje pa je bilo zanemarjeno, tudi na račun osebnega dostojanstva in svobode. Poudarjanju zgolj zunanega (formalnega) izpolnjevanja odgovornosti lahko sledita izključevanje in nizka raven spoštovanja otrok, saj otroci še niso zmožni izražanja odgovornosti na način odrasle osebe, torej z besednim izpovedovanjem notranjih doživetij. V mnogih kulturah prevladuje splošno prepričanje, da si morajo otroci spoštovanje prislužiti, a to lahko navadno uresničijo šele v poznejših letih, ko je razvoj njihove osebnosti v veliki meri že končan.

Zanemarjanje pomena osebne vključenosti in osredotočanje na formalno ureditev odnosov v obliki zakonov, predpisov in tudi nenapisanih družbenih norm vedenja navadno spregledata svoj predmet, to je človeka oziroma njegovo osebnost. Novejša pojmovanja človeka, ki izhajajo iz dostojanstva svobodne odločitve, pa so osredotočena tudi na osebno razsežnost odgovornosti: ob pravilnem razvoju naravno preraste v družbeno odgovornost. To potrjujejo rezultati terapevtske prakse, ki kažejo, da posameznik z ustrežno razvitim občutkom za osebno odgovornost deluje tudi v korist družbe (Juul 2009, 80). Jasper Juul (rojen leta 1948) ugotavlja, da je osebna odgovornost eden najbolj sistemskih fenomenov, to pa pomeni, da vpliva na odnose, ne glede na posameznikovo dejavnost (81). Odgovornost, ki je posameznik ne sprejme, samodejno obremeni druge: starše, prijatelje, sodelavce ali tudi otroke (81). Poudarjanje zgolj individualne razsežnosti človeka je zato enostransko in vodi v neustrezno razumevanja odgovornosti. Družbena razsežnost človeka je neločljivo povezana s posamično vrednostjo človeškega bitja, zato nobene ne moremo izključevati, saj sta obe združeni v pomenu človeške osebe.

8. Etični družbeni odnosi

Ko govorimo o etiki v družbi, se je glede njene vsebine pogosto težko zediniti, kakor je razvidno tudi iz zgodovine filozofskih in praktičnozgodovinskih po-

skusov utemeljitve nazora, ki bi zaobsegel dostojanstvo vseh ali vsaj večine članov družbe, s ciljem, da se uredi in ohrani skupnost. Ni torej pomembno vprašanje formalne ureditve, ki navadno vsebuje plemenite ali vsaj dobronamerne cilje, temveč dejansko uresničevanje njene vsebine. To potrjujejo tudi mnogi miselni in praktični naporu uresničitve etičnih načel na ravni družbe, ki niso dosegli svojega cilja, predvsem pa niso izhajali iz zakonitosti človeške notranje narave ali jih dovolj upoštevali. Pri etiki na ravni družbe je pomemben antropološki vidik človeka, to je pristop, ki celostno obravnava človeško naravo in tudi življenje v skupnosti. Celostno razumevanje človeka kot osebe pa je možno le z upoštevanjem njegove družbene razsežnosti (Juhant 2006, 149). Zgodovinska izkušnja je človeka že večkrat opomnila, da zanemarjanje posameznih, predvsem notranjih razsežnosti človeške osebe slej ko prej privede do razvrednotenja ciljev in v skrajnem primeru tudi do razčlovečenja medsebojnih odnosov in do izgube izvirnega pomena postavljenih etičnih pravil.

V svojem čustvovanju in delovanju je človek predvsem bitje navade. *Kakor ugotavlja* Alasdair MacIntyre (1929), je tako kakor pri drugih bitjih tudi človekovo telesno vedenje sprva živalskega izvora in posameznik šele z jezikom spremeni svoja prepričanja in vedenje, kot umno bitje osvoji kreposti, da usmerjajo njegovo delovanje (MacIntyre 2006, 61). Pridobljene kreposti oziroma navade imajo moč, da *nezavedno usmerjajo delovanje človeka*, njegovemu življenju pa dajejo stalnost in predvidljivost. Navada, v dobrem ali slabem, najodločilneje vpliva na ravnanje ljudi, to pa njihovemu značaju daje vztrajnost in sorazmerno neodzivnost na spremembe, ki so zato velikokrat nezaželene, saj podirajo udomačeno psihološko ozračje. Psihološke raziskave so pokazale, da človek šele prek drugih vzpostavlja svojo osebnost, torej najprej v družini, pozneje pa tudi v širšem socialnem okolju (Juhant 2006, 148). Vse zunanje (pridobljene iz okolja) in notranje pobude pretvarja v simbole, ki oblikujejo značaj. Najnovejše ugotovitve razvojnih psihologov kažejo, da je otrokova simbolna dejavnost intenzivnejša in bogatejša, kakor je bilo domnevano. Raziskave razvoja otrok so izpostavile dva dejavnika, ki sta skupna vsem otrokom, ne glede na njihovo kulturno okolje. Prvi je že omenjeni razvoj v prvi triadi, ko se skoraj v celoti oblikuje otrokova osebnost, drugi, ki je s prvim povezan, pa zadeva občutljiva otrokova obdobja in njegovo odzivanje. Pedagogi ugotavljajo, da se otroci iste starosti na posamezne teme odzivajo enako, ne glede na njihovo okolje (Cavalletti 2008, 160). Pri tem je pomembno, da je to naravna notranja moč, ki vodi otrokov razvoj, kaže pa se kot radovednost in potreba po raziskovanju in po učenju. Zadovoljitev te potrebe prevzame otroka in ga umiri, vodi ga k »skladnemu oblikovanju osebnosti same v sebi in v odnosu do sveta« (160–1). V občutljivih obdobjih otroku nekatera področja »globoko ustrezajo, kar nujno potrebuje za skladen razvoj« (160). Ta obdobja pomenijo okno v človeško notranjost, ko je otrok še posebno dojemljiv za razvoj kake sposobnosti (Maier-Hauser 2000, 32).⁴ Ta obdobja so povsem naravna in omogočajo otroku lažje sprejemanje novega, učne pa je boljše in hitrejše (32).

⁴ Tako na primer je v drugem letu starosti otrok posebno dojemljiv za učenje reda in pravil in v tem obdobju začne posnemati starše.

Otroci, ki se že v zgodnjih letih naučijo samostojnega obvladovanja svojih zanimanj, pridobijo samozaupanje, ki jim v poznejših letih omogoča lažjo umestitev v socialno okolje. Takšni otroci imajo manj strahu pred neznanim in se v življenju bolje »znajdejo« (30). Pri tem je pomembno, da privajanje otroka na samostojnost poteka v ustreznem okolju, ki z ustrezno postavljenimi mejami izbire omogoča svobodno delovanje otroka. Pravilno postavljeno okolje usposablja otroka za samostojnost in samoiniciativnost na vseh področjih njegovega zanimanja.

Otroka že od začetka najbolj »zanimajo« odnosi; to se kaže v njegovi potrebi po bližini, po pozornosti in po ljubezni. Usmerjenost otroka k drugemu (k staršem, k vzgojitelju) pomeni notranjo moč, ki glede na odzivnost okolja določa, kako bo otrok sprejemal svet in v njem deloval. Odraščanje je postopno prehajanje od ožjega k vedno širšemu socialnemu okolju, pri tem pa ostajajo temeljne notranje potrebe enake, spreminja se le njihovo zunanje izražanje. Najpogostejši zunanji izraz notranjega doživljanja je potreba po dialogu, ki jo lahko posameznik zadovoljuje zgolj z drugo osebo. Dialog omogoča, da ustvarimo bližino, izvemo kaj o sebi, o drugih in o svetu, zato je pomembno, da je otrok vanj vključen že od začetka. Juul ugotavlja, da za sodelovanje otrok ne obstaja spodnja meja in da dialog oblikuje otrokov občutek enakovrednosti (Juul 2009, 148–149). Vključevanje otrok v odločanje daje otroku občutek, da sooblikuje svoje življenje, to pa spodbuja občutek osebne odgovornosti za uresničevanje dogovorjenega (151).⁵ Etika na družbeni ravni pomeni naravno nadaljevanje dialoga enakovrednih, vključujočih se in spoštovanih posameznikov.

Čeprav ima družba odgovornost, da omogoči otroku normalen razvoj, ima starševstvo pri tem še vedno prevladujočo vlogo. Zaradi tesne povezanosti z otrokom imajo največjo moč, da z dejavnim vključevanjem v vzgojo odločajo, v kakšno osebnost se bo posameznik razvil. Z odraščanjem pa del te moči prevzame širše družbeno okolje, najprej vzgojne in šolske ustanove, pozneje tudi druge družbene organizacije, ki si lahko z negovanjem (delovne) etike zagotavljajo trajnostni razvoj in dolgoročni obstoj.

Skozi vse življenjsko obdobje pa je posameznik vključen v formalne okvire družbe, zato lahko družba z zakonodajo ustrezno uredi vsa tista področja, ki so potrebna za otrokov razvoj; to neposredno ali posredno vpliva tudi na etičnost (prihodnjih) družbenih odnosov.

9. Sklep

Razvojna psihologija vedno bolj ugotavlja, da so začetna leta življenja najpomembnejša za otrokov razvoj in da se v prvem življenjskem obdobju oblikuje večina tistih vzorcev vedenja, ki človeka spremljajo tudi v nadaljnjem življenju. Ker

⁵ Vključevanja in dialoga ne smemo zamenjevati s permisivno vzgojo, ko starši iz prepričanja ali osebnih razlogov ne želijo ali ne morejo uporabiti osebne moči in avtoritete, s tem pa odgovornost starševstva prelagajo na otroke (153).

je človekovo zaznavanje sveta posredno, v obliki predstav, ki jih gradijo simboli, se pod starševskim vplivom že zelo zgodaj oblikujejo okviri človeške osebnosti. Otroške predstave o svetu se namreč razvijajo znotraj psihološkega ozračja staršev, zato jih otrok podzavestno prevzema kot svoje, z njimi pa se oblikuje tudi njegova osebnost. V tem ozračju odnosa se razvija tudi etični občutek za odgovornost, zato sta (ljubeče) starševstvo in zgodnja vzgoja tako pomembna. Pomembno je torej okolje, v katerem otrok odrašča, v začetku domače, na pomenu pa pridobiva tudi urejenost okolja za varstvo, vzgojo in šolske dejavnosti. Okolje lahko notranje moči otroka oblikuje v psihično zdravo, samostojno in etično odgovorno osebo, lahko pa jih spregleda ali celo usmeri v napačno smer. Etična odgovornost in gradnja etičnih družbenih odnosov se torej začneta z premišljenim in ljubečim starševstvom, ki naravno vodi v osebno etično zavezanost. Vzgoja otroka predpostavlja krepostno in odgovorno okolje, v katerem otrok lahko razvije svoje človeške sposobnosti, še posebno svojo etiko, s katero bo tudi sam dejavno in odgovorno stopil v okolje.

Reference

- Aristoteles.** 1994. *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Cavalletti, Sofia.** 2008. *Otrokove verske zmožnosti: Opis izkušnje s tri- do šestletnimi otroki*. Ljubljana: Uršulinski zavod za vzgojo, izobraževanje in kulturo.
- Erzar, Tomaž, in Katarina Erzar Kompan.** 2011. *Teorija navezanosti*. Celje: Mohorjeva družba.
- Gutek, Gerald Lee.** 2004. *The Montessori Method: The Origins of an Educational Innovation*. Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.
- Heidegger, Martin.** 2005. *Bit in čas*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Juhant, Janez.** 2003. *Etika ali človeškost: filozofski temelji etike*. Ljubljana: Teološka fakulteta.
- . 2006. *Človek v iskanju svoje podobe: Filozofska antropologija*. Ljubljana: Študentska založba.
- Juhant, Janez, in Vojko Strahovnik.** 2010. Pristno delovanje je vzajemnost in sodelovanje. *Bogoslovni vestnik* 70:351–364.
- Juul, Jasper.** 2009. *Družinske vrednote: Življenje s partnerjem in otroki*. Radovljica: Didakta.
- Jung, Carl Gustav.** 2002. *Psihologija in vzgoja*. Ljubljana: Študentska založba.
- . 1994. *Sodobni človek išče dušo*. Ljubljana: J. Pergar.
- Krofič, Robi.** 1997. *Med poslušnostjo in odgovornostjo*. Ljubljana: Založba Vija.
- Maier-Hauser, Heidi.** 2000. *Lieben-ermutigen-lassen: Erziehung nach Montessori*. Bad Heilbrunn: Julius Klinkhardt.
- MacIntyre, Alasdair.** 2006. *Odvise racionalne živali: Zakaj potrebujemo vrline*. Ljubljana: Študentska založba.
- Montessori, Maria.** 1949. *The absorbent mind*. Adyar: Theosophical publishing house.
- Quattrocchi Montanaro, Silvana.** 1991. *Understanding the Human Being*. Mountain View: Nienhuis Montessori.
- Schmidt, Maren M., in Dana Schmidt.** 2009. *Understanding Montessori: A Guide for Parents*. Dog Ear Publishing.
- Svetina, Janez.** 1990. *Slovenska šola za novo tisočletje*. Radovljica: Didakta.
- Thomas, Robert M.** 1992. *Comparing Theories of Child Development*. Belmont: Wadsworth Publishing Company.